

Proti površni antropologiji

Antropologi in vojskujoči se “Jugoslovani”¹

Antropološka tradicija nima prav zglednih izhodišč. Eden od virov zanimanja za “druge” je bil predsodkarski mik ekso-tičnega, izdatno oplemeniten z različnimi stereotipnimi predstavami o svetu onkraj evropskega “civilizacijskega” kroga, ki je spremljal zgodovino evropske misli vse od starogrških predstav o svetu antipoda dalje. Drugi vir je pragmatična potreba po razumevanju neevropskih kultur, da bi jih lahko Evropa lažje podjarmila in obvladovala kot kolonije (Hunter, Whitten, 1993: 3). Šele pozno so metodološko podkrepljeni znanstveni pristopi v marsičem presegli ta izhodišča, toda tudi pri antropogijih so prihajale na površje nekatere predstave, ki so se posebej jasno izkristalizirale v ideji o “primitivni misli” in se ohranile v tehničnem terminu “primitivne kulture”. Kljub velikim naporom “razsvetljenih” antropologov od dvajsetih let dalje (kulturni relativizem) in dejansko izjemno pomembnemu antirasističnemu pristopu kulturnih in socialnih antropologov v tem stoletju pa se v antropogiji lahko še dandanes srečamo s predstavami, ki na nek način kot ekspertni pristopi še zmeraj ne uhajajo sponam množičnih stereotipnih predstav o nekaterih še zmeraj “divjih krajih”. Ta predstava vsekakor ostaja kot prekletstvo v predstavah visoke evropske politike, ko se mora soočiti z vojno v Bosni oziroma z dogajanjem na Balkanu.

Dejstvo, da so se nekateri kulturni in socialni antropologi (da o zgodovinarjih, politologih in lingvistih ne govorimo) od

¹ Besedilo je nastalo na podlagi besnega branja zbornika *War Among the Yugoslavs, The Anthropology of East Europe Review*, Special Issue, vol. 11, št. 1 in 2, Spring and Fall 1993 (dve zaporedni izdaji, druga je nekoliko spremenjena).

začetka petdesetih let dalje ukvarjali z Jugoslavijo kot zanimivim antropološkim terenom (Halpern, 1969), še ne pomeni, da so antropologi na terenu ušli predstavam o Balkanu, ki danes strašijo po svetovnih javnih občilih in – kar je še bolj tragično – v beticah politikov, ki naj bi razvozlati balkanski voz. Opazovanje z udeležbo kot metodična predpostavka, kulturni relativizem in antirasizem kot ključni usmeritveni postavki, ter pahljača razlagalnih teorij, ki jih uporabljajo različne antropološke šole (Nanda, 1991), ne zadostujejo, da bi lahko v aktualno zastavljenih razmišljanjih zbornika *The Anthropology of East Europe Review* o vojni “med Jugoslovani” prebrali kaj takšnega, kar bi odstrlo nekatere bele lise obče vednosti o Balkanu in deželah bivše Jugoslavije. Nasprotno: prav ta zbornik pomeni pravo klofuto za (kulturno in socialno) antropologijo.

Čeprav se antropologija že lep čas ne ukvarja samo z eksotičnimi tereni (in tako imenovanimi primitivnimi ljudstvi), je antropološko obravnavanje področja bivše Jugoslavije bilo vendarle dovolj “inficirano” s pristopi v smislu raziskav primitivnih domorodcev, da nekoga, ki je pač preživel prvih 28 let življenja v tem “balkanskem tretjem svetu”, pogosto zbode neprijeten občutek “objekta morebitne antropološke raziskave” (čeprav zgolj na simbolni ravni).

Temeljni očitkec nekaterim zbranim tekstom bi bil (ostalim pa v nekaterih točkah) nekompetentnost. Epistemološka vznemirljivost antropološkega početja (etnografske metode, če sem bolj natančen) je v tem, da mora opazovalec živeti med opazovanimi in se mora od znotraj “ujeti v mreže” načina življenja skupnosti, ki jo raziskuje, obenem pa ohranjati strogo znanstveniško metodo opazovanja, preverjanja dejstev in analize ter (tudi primerjalne zgodovinske in sinhronne) sinteze zbranega gradiva. Potoniti v “drugo kulturo”, prilagoditi se navadam in celotnemu tkivu druge družbe pomeni preseči lastna partikularna izhodišča in pogledati na stvari (na “druge” in na “samega sebe”) od daleč, bolj “zrelo”, če že ne – kolikor je to pač sploh mogoče – objektivno. “Radikalna drug(ačn)ost” je seveda mit (Keesing, 1990), toda glede na to, da raziskovalec v resnici poskuša gledati na svet skozi oči informatorjev, mora pretresti polje kompetentnosti svoje raziskave v samem jedru epistemološke veljavnosti opravljenega terenskega dela. Te samokritike pa večji del antropologov v svojem etnografskem početju ne premore, zato je edina rešitev ponavljanje istih raziskav v različnih okoliščinah in pri različnih znanstvenikih, ki v svojih malhah prinesejo drugačne predispozicije, drugačno predznanje in drugačne vzvode za razumevanje danega stanja.

Za razliko od “kolonialističnih” antropologij so bile nacionalne (evropske kontinentalne) etnologije (etnografije)

doslej vse preveč potopljene v domače ljudstvo, da bi se lahko prebile do nekaterih bolj obče veljavnih spoznanj. In tudi komparativna metoda ni mogla prikriti te "emske"² deformacije "realnega". Antropološki pogled od zunaj naj bi razkrival tiste dimenzije, ki jih etnolog v senci lastnega nosu ne more zaznati. Toda na koncu se izkaže, da je senca lastnega nosu pri antropološkem (zunanjem) početju lahko še večja. Med branjem omenjenega zbornika sem se najpogosteje spraševal, če je metodološka dogma o tem, da mora raziskovalec preživeti med opazovanim ljudstvom (skupnostjo ali skupino) vsaj eno leto, sploh ustrezna, saj je nekompetentnost nekaterih piscev prav nesramno udarjala na plano. Predvsem glede na poznavanje del "jugoslovanskih" etnologij (etnografij), ki so v tej luči o svojih ljudstvih zmožne povedati bistveno več od člankov iz tega zbornika. Toda namen zbornika ni bil razgrinjati mikro-monografije, ampak iz različnih, torej pahljačasto pluralnih zornih kotov osvetliti dogajanje na Balkanu. In prav v tem tiči razlog neupravičenega preskoka kompetentnosti, neupravičene širitve razlagalnega modela.

Tako na primer iz nekaterih prispevkov veje stališče, da je specifična pripadnost nekemu ljudstvu (etnični skupnosti oz. narodu) ne samo nevaren in zavajajoč regresiven padec v primitivizem, ampak da naj bi multikulturna država (p)ostala enotna.

Zbornik je sicer zastavljen v povsem humani(stični) optiki: raziskovalci, ki so neko obdobje (praviloma leto in več) preživeli v nekaterih krajih v bivši Jugoslaviji, naj bi poskušali – v luči aktualnega plesa krvavih orgij – osvetliti določene točke, na podlagi katerih naj bi svetovna javnost dobila nekakšen "vpogled od znotraj" na dogajanje v Jugoslaviji. Toda če so bile konkretne raziskave vsaj zadovoljivo kompetentne v okviru vnaprej zastavljenih ciljev in okvirov teh samih raziskav, pa se vsaka sled kompetentnosti izgubi, ko avtorji poskušajo razložiti, kaj bi se na Balkanu lahko dogajalo. Predpostavka povprečnega "humanista" na Zahodu pač je, da na Balkanu divjajo plemenske vojne in da so zato antropologi tisti, ki bodo pojasnili, kako to gre. V to past so se pustili ujeti celo antropologi sami. Povsem narobe! Na Balkanu – kot vemo vsi, ki smo nekoč živeli v Jugoslaviji – ne gre za plemenske vojne, ampak za klasično osvajačno vojno dominantnega (po številu in oborožitvi) naroda proti sosedom, ne gre za "izbruhe strasti", ampak za načrtni "tehnični" genocid, predvsem pa ne gre za stoletna (ali tisočletna sovraštva), ampak za problem dominacije enega naroda nad drugimi v tem (in samo v tem) stoletju. Predvsem slednje je točka, na kateri je pogrnil prenekateri avtor v zborniku. Iz zbornika v celoti je težko izluščiti dejstvo, da je bilo vprašanje nacionalnega na repu družbenih vrednot

² Termin "emski" (ang. **emic**) označuje opisovanje neke kulture od znotraj, s konceptualnim aparatom kulture, ki jo raziskujemo.

Etnologi, ki raziskujejo svojo kulturo, se ne morejo pousem postaviti na nasprotno, "zunanje" oz. "etsko" stališče.

³ *Poskus urednikov zbornika, da bi dobili zagovarjajoč pogled s srbske in hrvaške strani, je bil pogumen, toda neuspešen. Andrei Simic je srbski pogled utemeljeval z značilnimi primeri iz arsenala srbskega propagandnega stroja, ki je deloval vsa osemdeseta leta, in je – kar je za znanstvenika nedopustno, če hoče govoriti o dejstvih, ne pa o publicistični propagandi – navajal veliko številčk brez ustrezne kritike ter ponujal nepreverjena in falsificirana poročila kot dejanska. To je za bralca, ki s procesi (in srbsko "štampo") v Srbiji ni seznanjen, skrajno zavajajoče. Eleanor Despatalovičeva je pri svojem "zagovoru" Hrvatov veliko bolj previdna.*

in da je bilo malo mednacionalnih konfliktov že v obdobju pred 1. sv. vojno in ne le v "Titovi Jugoslaviji" (bolj pozorni opazovalci bi sicer v zadnjih desetletjih lahko opazili marsikaj, toda na površju ni bilo zaslediti niti latentnih konfliktov). A zgodovina antropologov tudi takrat, ko se ukvarjajo z "zgodovinskimi" ljudstvi (ali pa je osnovna predpostavka antropologov, ki so delali na terenu v bivši Jugoslaviji, dejansko ta, da so "Jugoslovani" ljudstva brez zgodovine?), očitno – z izjemami, seveda – ni zanimala kaj prida. Med drugim se to kaže že v zelo problematičnem naslovu zbornika, ki govori o "vojni med Jugoslovani". Niti po letu 1991 si očitno niso znali odgovoriti na vprašanje, kdo so Jugoslovani.

V besedilih, ki jih beremo, lahko ves čas sledimo razgaljenim "etskimi" predpostavkam, ki so jih raziskovalci prinesli s seboj. Ena od teh je, da je bila Jugoslavija zgledna brezkonfliktna multikulturna država. Morda res, toda lepotna napaka te brezkonfliktnosti je bila komunistična (ali vojaško monarhična) diktatura. No ja, Titov komunizem je imel tudi nekaj "liberalnih" komponent, nekakšno poltržno gospodarstvo in samoupravljanje. Toda ponovno z lepotnimi centralističnimi in planskoekonomskimi "korekturami". In kaj se je skrivalo za temi "lepotnimi napakami"? Prav ta malenkost, pometena pod preprogo, malenkost nekompatibilnosti med centralizmom in decentralizacijo, med bratstvom in enotnostjo, med človekovimi pravicami in komunističnim utopizmom, itd. In teh "malenkosti" antropologi niso znali zaznati in upoštevati v svojih modrovanjih. Zakaj? Mar res samo zato, ker jih niso posebej poglobljeno in ekspertno raziskovali? Ali pa zato, ker so svoje početje na terenu namenoma skrivali za fasado, v kateri so nekoč živeli "Jugoslovani". In kakšna je znanost, katere domet določajo informatorji na terenu?³ Kje je v resnici analitična kritika? Če bi antropologi tako nekompetentno obravnavali vse tuje kulture, potem je vse to, kar sodi v korpus izjemno pomembnih dosežkov sodobne vednosti o drugih, bila le navadna otroška hišica iz kart, polmitološke strukture in konstrukti, ki jih ustvarjajo antropologi, medtem ko gre življenje svojo pot. Mar ni kritiški moment znanosti tisto, kar znanost loči od mita? Racionalno prodiranje k bistvu, ne pa konstruiranje realnosti glede na lastne intence. Kje so potemtakem meje empirizma? V teoretskem rešetanju dejstev ali v "moči" orodij, s katerimi – kot antropologi – "nabiramo" podatke, dejstva? Vprašanje kompetentnosti, ki se zastavlja ob nemoči razumeti to, kar je očitno, je za katerokoli znanost ključno. Mar niso vse "vzhodne študije", pa naj gre za ekonomistične, politološke, historične ali etnografske, ob propadu socializma na Vzhodu enako zaprepadeno opazovale rušenja kipov velikih vodij kot neuko prebivalstvo pred TV zasloni? Kakšen je potemtakem skrajni domet

družboslovnih znanosti? Nikakršen? Kaj je z njenimi “univerzalnimi teoretskimi termini”?

Pogosto uporabljen termin za opisovanje dogajanja na Balkanu je “primitivnost”. Navdušenost zunanjih opazovalcev nad jugoslovansko različico multikulturalnosti (ki, mimogrede, ni samo značilnost Bosne, ampak tudi drugih bivših jugoslovanskih republik, celo relativno homogene Slovenije) je mogoče razumeti kot navdušenost nad “primitivnostjo” sredi Evrope. S tem pa še ni rečeno, da je mogoče prisojati razsežnosti “jugoslovanske” vojne nekakšnemu izbruhu primitivizma. Res je, da je z etičnega stališča vsako nasilje primitivno, toda to velja tudi (recimo) za francoski angažma v Alžiriji, angleškega na Falklandih ali ameriškega v Iraku. Z vojaško-političnega zornega kota ni bilo vedénje Srbov na področju bivše Jugoslavije nikoli primitivno (v smislu neobvladano). Govor o “etničnih spopadih” na Balkanu je govor lepe duše, ki v resnici še kako dobro ve, da gre pri spopadih na področju bivše Jugoslavije za različico osvajalnih vojn, kakršno so vodile sile osi v drugi svetovni vojni.

PROTI POVRŠNOSTI: SLOVENSKI PRIMER

S slovenskim pogledom na dogajanje se ubada (edino) Robert G. Minnich (1993a), ki je za to priložnost ponovno uporabil nekaj gradiva s terenskega dela v Kanalski dolini

Foto: Bojan Štokelj

(1993b), vendar njegovo pisanje o dogajanjih v Sloveniji ne temelji na neposrednem opazovanju dogajanja v letu 1991, tako da je tu in tam površen. Ostali Slovenijo in Slovence omenijo predvsem kot secesioniste.

Že v uvodniku (Kideckel, 1993) lahko preberemo nekaj površnih zadev v zvezi z bivšo Jugoslavijo, potem pa sledi tudi faktično neresnični pasus, v katerem Kideckel opisuje naraščanje krize po propadu vzhodnoevropskega komunizma, prihodu nacionalistov na oblast v Srbiji in na Hrvaškem ter "prvih incidentov na Kosovu" in konča s tem, da sta slovenska in hrvaška deklaracija o neodvisnosti jeseni 1991 privedli do prvega "izmenjavanja ognja med jugoslovanskimi republikami" (str. 4). Res je, da se ob krvavem plesu, ki se je – z vojaškim posredovanjem Jugoslovanske ljudske armade v Sloveniji – začel leta 1991, tudi prebivalci bivše Jugoslavije ne spomnimo več točnega sosledja dogodkov, kaj šele datumov, toda urednik časopisa, ki je – to bi si že upal predpostaviti – specialist za dogajanja na področju Vzhodne Evrope, si ne bi smel dovoliti takšne površnosti. Na Kosovu se je od leta 1981, ko so jo skupili albanski demonstranti, dogajalo marsikaj, Albanci na Kosovu so iz leta v leto izgubljali osnovne manjšinske pravice, dokler niso ostali brez šolstva, zdravstva in služb. Kosovo je jedro zapletanja jugoslovanskega problema, saj sta na Kosovu padla na izpitu tako multikulturnost (bratstvo in enotnost) kot samoupravni socializem, toda ta zgodba nas v tem kontekstu ne zanima.

Majhne napake imajo lahko strahotne učinke, metuljev efekt deluje tudi v kulturnih oz. mnenjskih in političnih sferah. Iz za malenkost napačno razumljenih premis lahko dobimo katastrofalno napačne sklepe. Svetovni skupnosti se na področju bivše Jugoslavije to dogaja že od samega začetka. Ne vem samo, kdo je bolj zatajil: operativci-obveščevalci s terena, biroji in veleposlaništva, zunanja politika, ali eksperti in "eksperti", ki svetujejo svojim vladam v takšnih primerih. Premisa, da ne gre za osvajalno vojno dominantnega naroda iz bivše Jugoslavije proti drugim (razen enemu bratskemu), ampak za etnične spopade, je v performativu izrekanja v New Yorku, Washingtonu, Londonu ali Parizu na Balkanu samo še dodatno razpihala vihar.

S slovenskega zornega kota je zelo frustrativno dejstvo, da večina "strokovnjakov za Jugoslavijo" ne razume slovenskega jezika. Kljub temu, da je recimo Eugene A. Hammel (1993) zelo ekspertno posegel v zgodovinske razlage razvoja narodov (*ethnicities*) v bivši Jugoslaviji, pa v praksi vseeno razmišlja, kot da bi v Jugoslaviji živeli samo Srbi in Hrvati (v oklepaju pa še Muslimani, Makedonci in Albanci). Slovenijo in Slovence omenja le v nekaj minornih točkah. Morda se mu Slovenci ne prilegajo k predstavi o medsebojnih etničnih konfliktih in se

pač samo neodgovorno "igrajo z ognjem"? Ne da bi navedel, da črpa iz srbske "štampe", piše o germanizaciji tega področja in da so Slovenci raje na dnu avstrijske ali italijanske lestvice kot na vrhu jugoslovanske in da so bili po neuspehu JLA v Sloveniji Hrvati "fatalno izpostavljeni" (str. 43). Kmalu za tem omeni še, da so naša tržišča premajhna, da bi lahko preživela (implicitno to pomeni, da je pač naše naravno mesto v Jugoslaviji). Ne le, da smo izgubljene in prodane duše, celo nemoralni smo, ker smo odgovorni za napad jugoslovanske vojske na Hrvaško! Takšna sodba je vse prej kot "znanstvena". Če že omenja, da smo Slovenci pritisnili na gumb (str. 45), potem bi se Hammel moral vprašati, kdo je napravil peklenški stroj!

NACIJA-NAROD NA BALKANU

Pojem naroda v srbohrvaškem jeziku ni skladen z istim terminom v slovenskem. Evropsko razumevanje naroda nima ničesar skupnega z ameriškim pojmom "nation", ki je vezan na državo, medtem ko so vzhodnoevropska (socialistična) izraza "narod" in "narodnost" na Zahodu največkrat prevajali kot "ethnic group" (Bringa, 1993: 73). Nisem pa povsem prepričan, da je kategorija "narod" izšla iz Stalinove definicije "nacije", kot navaja Tone R. Bringa. Problem je namreč v tem, da se v ruščini in srbohrvaščini v pojmu "narod" skrivata tako "narod" kot "ljudstvo", poleg tega pa je država tvorba, ki v imperialni vzhodnoevropski tradiciji nikoli ni imela nič skupnega z "narodom". Bringa premalo izrazito pudari, da je bilo otomansko pojmovanje "ljudstva" dodatno zakomplicirano z islamskim religioznim opredeljevanjem. Na Balkanu je narodno pripadnost v največji meri pogojevala prav pripadnost religiji, saj je bil jezik (pogojno rečeno) skupen. Toda korenine posameznih etničnih skupnosti, ki se od 19. stoletja naprej opredeljujejo kot narodi (Muslimani pa od petdesetih let tega stoletja dalje), segajo vendarle daleč v zgodovino in niso vezane samo na razmejitve med zahodnim in vzhodnim rimskim cesarstvom. Mimogrede, pravoslavni Črnogorci imajo svojo etnogenezo, ločeno od srbske (enako kot Makedonci v razmerju do Bolgarov).

Narodi so bili v komunizmu eno od gonil utopičnega "bratstva in enotnosti". Komunizem je nacional-šovinistično energijo, ki je ni mogoče zatreti, usmeril v lastni projektni voz. Samo popolni nepoznavalec razmer in razlogov razdružitve lahko napiše naslednji stavek: "V mednarodnem smislu je priznanje razpada Jugoslavije v države, ki jih opredeljuje etnonacionalizem na sami meji rasizma [...], zlovešč znak za tiste, ki so mislili, da so bili takšni politični koncepti diskreditirani za vse čase" (Hayden, 1993: 77). Res je, da nikoli ni preveč opozar-

janja na nevarnosti rasizma, toda pripisovati ga počez, tudi tistim procesom, ki pravzaprav kažejo hrbet rasizmu, je nepošteno. Tega skorajda ni mogoče razložiti nekomu, ki se ne zna postaviti v kožo pripadnika enega od manjših narodov, ki v 19. stoletju niso imeli pogojev, da bi "vstopili v zgodovino". Mar ni odrekanje pravice majhnemu narodu do samoodločbe in osvoboditve od (četudi latentne) dominacije večjega naroda ravno tako rasistična pozicija? Mar ni prisojanje odgovornosti za razpad Jugoslavije majhnim narodom, ki niso hoteli živeti pod dominacijo drugega, večjega, v resnici zagovarjanje nekaterih tez iz 19. stoletja, ko so se pojavile zamisli o "zgodovinskih" in "nezgodovinskih" narodih? Za (manjšo) etnično skupnost ni nobena svetla perspektiva živeti v svetu, v katerem neustavljivo izginja. Na avstrijskem Koroškem je v začetku tega stoletja živelo preko 100000 Slovencev, danes jih ni niti 20000, pa ne bi mogli reči, da je Avstrija nad njimi izvajala srbsko varianto "etničnega čiščenja". Vprašal bi se, ali je res vseeno, če majhni narodi ostanemo na karti Evrope ali pa izginemo. Dokler smo, je to vprašanje seveda absurdno, toda kdo naj o tem odloča? Evropa bo po jugoslovanski tragediji morala temeljito premisliti načine sobivanja različnih, meje tolerance do manjšin bo morala še bolj radikalno premakniti v smeri avtonomije. Ravno tako kot imajo posamezni priseljenci iz neevropskih držav ali subkulturni "odpadniki" pravico do osebne in skupnostne integritete in svojega načina življenja, tako ima tudi etnična skupnost, narod, pravico, da odloča o svoji usodi sama.

Koncept etničnosti je ena od zimzelenih tem v antropologiji. Antropološke izkušnje z raziskavami etničnosti so pester in so v marsičem zanikale temeljne evropske predstave pojmovanja naroda oz. etnične pripadnosti (Nanda, 1991: 289-291), toda določenega prebivalstva vendarle ni mogoče poimenovati drugače, kot se imenuje samo. Minnich je recimo pripisal, da moramo kot antropologi "razumeti neumestno razsežnost takšnih kategorij, še posebej kadar jih uporabljajo nacionalistični demagogi, pa tudi v lastnem pisanju" (Minnich, 1993a: 81). Potem to "neumestnost" pojasni s primerom lastne raziskave, pri kateri je ugotovil, da se ljudje v Ukvah (Kanalski dolini) in Bistrici (Ziljska dolina) ne prištevajo med Slovence, kljub temu, da vedo, da je njihovo narečje slovensko. Terenska izkušnja govori tako, toda ti prebivalci (ki jim je kot identifikacijsko področje ostala le ozka lokalna skupnost) so sredi neizprosne procesa asimilacije in tudi lokalno narečje bo ob asimilativnem procesu, ki so mu izpostavljeni, v doglednem času izginilo. S tem pa bodo pokopane zviškaste predstave o tem, da smo najprej ljudje, potem pa vse drugo. Ti – nekoč Slovenci – ljudje potem ne bodo "postali" zgolj in samo ljudje (pripadniki

nekakšne humane skupnosti), ampak bodo – ne le jezikovno – vpeti v dominantno (nacionalno) kulturo: italijansko ali avstrijsko. Ena zmuzljiva označitev se bo sprevrgla v drugo, kulturna, etnična ali nacionalna pripadnost bo spremenila ime, ne bo pa izginila. Ohranile se bodo le nekatere lokalne specifičnosti, ki tudi za pripadnost "slovenstvu" niso bile nikoli bistvene.

Z zviškastega antropološkega zornega kota je mogoče pomesti pod preprogo zgodovino neke etnične skupnosti in jo zreducirati na zgodovinski pojav 19. stoletja (Minnich, 1993a: 82), toda kaj poreči ob Trubarjevem nagovoru v 16. stoletju ("Ljubi Slovenci") bralstvu, ki naj bi bralo njegovo pisanje? Problem te antropološke površnosti je v tem, da sicer popolnoma drži, da je pojmovanje naroda in etničnih skupnosti v Evropi zgodovinski pojav od konca 18. do srede 19. stoletja, toda to ne pomeni, da operiranje s poimenovanji določene populacije ni legitimno. Tako kot se spreminjajo družbene formacije in pogoji identifikacijskih krogov skozi zgodovino, tako se spreminjajo tudi reflektirani pojmi tega pojava. In to, kar je narod pomenil pred sto leti, še zdaleč ni to, kar pomeni danes ali kar bo pomenil jutri; da pač obstaja neka povsem konkretna (vendar na mejah nedefinitna) skupnost živih ljudi, ki pripadajo nekemu "denominatorju", je pač očitno. Skratka: kritika etničnosti z antropološkega zornega kota je za Evropo več kot upravičena in nujna. Toda v imenu znanstvene redukcije ni mogoče uporabljati nekega statičnega pojmovanja za neko dinamično kategorijo. Ali rečeno drugače: ravno tako kot je nevarna uporaba kategorij "en narod, en vodja, ena država", ki je očitna zgodovinska kategorija določene elite, ki se bori za moč, je nevarno tudi relativizirati opredeljitvene kategorije določenih skupnosti ljudi in jih premerjati z univerzalnim antropološkim vatlom. Če je pojmovanje etnične skupnosti (naroda) zgodovinsko pogojeno in kulturno relativno, je treba to vzeti resno: eno je, kar si konkretna etnična skupnost misli o sebi (in se oklepa takšne ali drugačne mitologije), drugo je, kar si o tem misli intelektualna in politična elita, tretje pa je, kaj si o tem misli zunanji opazovalec. Če se predstava "balkanskih domorodcev" o pojmovanju naroda ne sklada s pojmovanjem etničnosti (*ethnosa*) v antropologiji, potem mora antropologija upoštevati stanje na Balkanu in ne obratno, tlačiti balkanske "narode" v svoje sheme razumevanja etničnosti. In če sem doslej živel v zmoti, da nek narod, ki mu pravimo Slovenci, pač obstaja, da je nekoč v zgodovini obstajala neka etnična skupnost, iz katere se je razvil ta narod, ter da je to povsem neproblematično, dokler ne vodi v konflikte z drugimi, potem bom svojo zmoto z veseljem zavrgel. Toda argument, da ni mogoče govoriti o Slovencih zato, ker antropološka spoznanja na nekem "obrobnem" terenu relativizirajo pojem "etničnosti",

ni dovolj resen. Pravzaprav relativnostni argument (in vloga elit etc.) doseže prav nasproten cilj: če so pojmi etnične skupnosti relativni in ni enotne opredelitve tega pojava, potem je legitimna tista, ki ima "največjo družbeno moč". Rečeno drugače: ali se bodo zaradi kulturnega relativizma t. i. veliki in zgodovinski evropski narodi (recimo Francozi, za katere vemo, da so se kot etnična skupnost razvili na podlagi vzdrževanja državnosti) odpovedali "svoji" nacionalni kulturi, imenu in zgodovini? Močno dvomim. Da bodo mimogrede v svojo orbito vsrkali majhne skupnosti, pa sploh ne dvomim.

Vprašanje, ki me po vsem skupaj muči, je, ali je vsak nacionalizem nujno tudi negativna opredelitev posameznika v družbi. Ali je kakršnakoli identifikacija v etničnem smislu že "pot v pekel, tlakovana z naivnimi nameni"? Glede na to, da pripadam majhni evropski etnični skupnosti, ki samo sebe razume kot narod, in da si ne znam predstavljati, da bi bil brez korenin in se poskušal odpovedati partikularni determiniranosti, in glede na to, da je majhna etnična skupnost, stisnjena v primež germanskih in romanskih (ter ostalih slovanskih) mastodontov, zelo krhka entiteta, si ne znam predstavljati, da me ne bi skrbelo za "preživetje" te skupnosti. Ne mislim toliko na fizično kot na kulturno preživetje. Ali je vsak prispevek k samozavedanju in samozavedanju lastne etnične skupnosti dejansko eden od krakov nacionalizma ali pa je med prisotnostjo nacionalnega čuta in šovinizmom vendarle vse prej kot zvezen prehod? Zase

Foto: Bojan Štokelj

sem prepričan, da se partikularni etničnosti ne nameravam in ne morem odpovedati, toda zavedam se, da moram kot posameznik ta občutek pripadnosti znati analizirati v tistih stopnjah, ki me determinirajo kot posameznika. Upoštevati in pretresti mikro- in makrolokalne determinante, mikro- in makronacionalne, še posebej pa vedno znova iskati most do občečloveških vrednot skupnosti v razlikah. Prav ta nivo samo-opredelitve je v sodobni Evropi najbolj problematičen in sprašujem: kaj pa je kozmopolitizem drugega, kot postavljanje nekakšnega evropskega "svetovljanja" kot paradigmo pripadnosti neki občečloveški skupnosti? Bolj abstraktno ko je človeštvo, ki mu pripada "svetovljan", manj konkretno človeškega je v njem samem. Prav zviškasto svetobolno svetovljanstvo je v resnici zelo pogosto krinka za ustvarjanje svetovne hegemonije ali dominacije neke kulture nad drugimi. Rimske v stari Evropi, ameriške v novi. Toda dokončnega formiranja enotnega svetovnega kulturnega sistema ob brisanju lokalnih specifik ni mogoče pričakovati drugače kot na podlagi hegemonije "večjih in močnejših". Rečeno naravnost: bolj ko so se Srbi v bivši Jugoslaviji deklarirali za najbolj jugoslovanske med "Jugoslovani", bolj so v resnici poskušali multikulturno Jugoslavijo ukrojiti po svoji podobi. Takrat, ko od "Jugoslovanov" ni ostal več niti J, pa so se odločili vsaj tisti, del, na katerem so "njihova pradavna ognjišča", prekrojiti po svoji podobi. Kot pravijo, "milom ili silom". Rečeno še bolj naravnost: resnica jugoslovanske multikulturalnosti oz. "jugoslovanstva" je prav v požganih in izropanih predelih Jugoslavije, da o poklanem prebivalstvu ne govorimo.

PROTI POVRŠNOSTI: ZGODOVINA IN ETNOLOGIJA

Izjemno pomembna sestavina razlage družbenih fenomenov je upoštevanje zgodovine, določenih in določljivih zgodovinskih dejstev in ne frivolnih interpretacij zgodovine. Ne nagnjen sem k pretirani historizaciji družbenih ved, zgodovinska podlaga je le nujni pogoj za metodološko trdnost možnega razumevanja obstoječega stanja stvari, za obrambo pred površnostjo. Antropologi, še posebej ameriški, so v tem smislu pregovorno uspešni. V površnosti namreč, saj se z zgodovino področja, ki ga obravnavajo, praviloma (tudi zaradi le delno kompetentne uporabe jezika) ne seznanijo v potrebni meri. Lokalni etnologi so v tem smislu v izjemni prednosti, njihov manko pa je v prekratosti oddaljenega (tudi teoretično utemeljenega) pogleda.

Če je razlika med etnografijo in antropologijo v podrobni deskriptivnosti prve in teoretski komparativnosti druge, gotovo

več velja kakovostno izpeljano etnografsko delo kot površno antropologiziranje.

Velik del antropološke tradicije je bil izrazito protirasističen in v najboljšem duhu tradicije razsvetljenstva. Kljub takrat aktualnim rasističnim paradigmam se največji del antropologije (predvsem v Ameriki in v Veliki Britaniji) ni spustil na raven zagovarjanja rasističnih teorij, nasprotno, že s svojim objektivnim prikazovanjem "drugih" je antropologija odpirala vrata strpnosti. Toda tudi to ni njen skrajni domet. Robert M. Hayden recimo pripominja, da je imela antropologija v Jugoslaviji majhen vpliv, medtem ko je bila etnologija že v izhodiščih tesno povezana z opravičevanjem nacionalizmov (Halpern, Hammel, 1969). To v veliki meri tudi drži, toda obenem je etnologija (kot stranski proizvod) dosegala prav takšne učinke kot antropologija: vodila je v preseganje barier med različnimi narodi in predvsem v sprejemanje lastne kulture kot nekaj živega, spremenljivega, a obenem krhkega in v svojem samem bistvu internacionalnega. Globlje ko so etnologi tonili v samo "empirično gradivo", bolj jasne so postajale povezave med "narodnim blagom", kot so legitimacijo svojega naroda imenovali v 19. stoletju, in sosednjimi kulturami, tako da je na koncu spoznanje o tradicionalni (ali ljudski kulturi) približno takšno: skorajda ni mogoče pokazati na kakšno kulturno sestavino, ki si je ne bi delili z bolj ali manj oddaljenimi sosedi. Prav v tem, kar so (ne le nacional-romantiki) mislili, da je najbolj naše, se skriva tisto, kar je najbolj človeškega, najbolj skupnega. Bistvo razlik – znotraj nekega pojma – ni v substanci, ampak v akcidencah, če uporabim to sholastično terminologijo. Etnologija je zatoorej na nek način postregla s "potujitvenim efektom" v samem jedru "nacionalnega", in zato je ni mogoče kar tako ločevati od "svetovljansko razsvetljenske" antropologije ali ji pripisovati (nacionalističnih) grehov, ki jih (epistemološko) niti ni mogla zagrešiti.

PROTI POVRŠNOSTI: ANTROPOLOŠKI NAUKI

Antropologi ne morejo imeti čarobne palice za reševanje svetovnih problemov. Že z golim empiričnim opisovanjem kulturnih razlik in osvetljevanjem drugačnih načinov življenja prispevajo svoj neizmerno pomemben delež v domet sodobne tolerantnosti. Njihova naloga je razumeti in razložiti, ne pa pridigati. Dokler antropolog na terenu obdeluje svojo temo z lastnim metodičnim in teoretskim pristopom, je njegova stvar, kako bo material obdelal in ga predstavil javnosti, toda iz neke partikularne izkušnje izvajati (in pridigati) neke splošne

nauke je metodološko zelo sporno (indukcija), poleg tega pa je vprašljivo tudi etično, saj imajo lahko (tudi neznatno) napačne ocene zelo velik vpliv v povratnem delovanju na področje, ki ga obdelujejo. Če bi lahko pomagali politikom (in še prej novinarjem) pojasniti nekatere vzvode dogajanja (in vsaj osnovna zgodovinska in aktualna dejstva), potem bi naredili več, kot znanost od njih zahteva. Pisati o šoku zavoljo tragičnih dogodkov pa pomeni iz znanosti narediti deklo medijski in politični frivolnosti.⁴

Morda je treba posebej opozoriti tudi na dejstvo, da so antropologi, kadar so poskušali razumeti dogajanje v bivši Jugoslaviji v širšem (vojaškem ter politično zgodovinskem) smislu, izhajali iz zornega kota tiste etnične skupnosti, ki so jo raziskovali, saj so bili vezani na informacije s tistega konca (osebne, torej ustne, in pisne), še posebej pa so bili omejeni s poznavanjem jezika (zaradi česar "eksperti" za "Jugoslavijo" niso mogli spoznati "resnice" Slovencev, Albancev in Makedoncev). In pri tem je prav presenetljivo to, da se paleta razumevanja dogajanja dejansko prenese tudi na znanstveno raven, kar kaže na to, da pri antropologiji ni mogoče govoriti o nekakšnem Occhamovem rezilu, s katerim bi iz partikularnih opazovanj iste situacije izluščili nekakšen obči objektivni fundus. Ali je to problem nedozorelosti znanosti ali pa gre za inherentno metodološko načelo "znanosti o človeku" (oz. o kulturi ali družbi), naj za sedaj ostane odprto. Dejstvo pa je, da tudi metodološka odprtost ali celo anarhizem (Feyerabend, 1987) oz. postmoderna pluralnost (Rosenau, 1992) ne more postaviti ogrinja za zadovoljivo delujoči sistem vednosti. Govor o partikularnem se mora zmeraj držati lastnih meja, in prav v partikularnem je paradoks generalnosti: o partikularnem ni mogoče govoriti onkraj uporabe splošnih načel, pojmov in principov, ta obči korpus pa obenem pomeni, da narativnost etnografskih poročil ni raztegljiva v neskončnost, ampak temelji na nekakšni meta-jezikovni ravni, ki je antropologija doslej še ni uspela temeljito pregnesti (v formalni ali drugačen konsistentni občeveljavni teoretski sistem).

Avtonomnost antropoloških pogledov na dogajanja po svetu je zakon. Tudi to, da se antropološka spoznanja najpogosteje križajo z interesi lokalnih in globalnih politik, je jasno. Toda antropologija zaradi tega ni v nevarnosti. Nasprotno, njen klic je klic po razumevanju ljudi, osebnosti v danih situacijah, skupin in skupnosti v določenih okoliščinah, in tudi lokalnih in globalnih skupnosti, pa naj bodo definirane zgolj etnično (*peoples*) ali državno (*nations*). Slovenci ločujemo med temi kategorijami. Tudi če bi rasistične kategorije znova postale "dejstva" zdrave pameti, se antropologija ne more vrniti nazaj.

Kadar raziskujemo pojave, ki so v svojem bistvu posamični, unikatni, se vseeno ne moremo izogibati znanstveni oz.

⁴ *Stvari se je mogoče lotiti tudi korektno. Mary Kay Gilliland Olsen, ki je v začetku osemdesetih let raziskovala Slavonski Brod, se je v članku jasno omejevala na svoje raziskovalno področje in izkušnje (in ker je kompleksno obdelovala prav medetnične odnose, ji ni ušlo niti dejstvo, da med južnoslovanskimi narodi ne gre za stoletna dedna sovraštva in da vojna v bivši Jugoslaviji ni niti etnična niti državljanska). Trdi, da "nacionalizem in sovraštvo, izraženo med pripadniki nacionalnih skupin nasproti pripadnikom drugih takšnih skupin, ne pomenita preporoda, ampak transformacije, nove izraze ekonomske in politične tekmovalnosti in nezadovoljstva" (1993: 54). Ni treba posebej dodati, da se je Olsenova spustila tudi (četudi ne dovolj globoko) v zgodovino.*

strokovni odgovornosti ter se skrivati za potencialno neskončno možnimi interpretacijami istega dogodka/procesa. Znanost zanima resnica tudi v posamičnem. Tudi če je resnic več, je treba upoštevati tudi druge možne v jasno zamejenem polju. Kajti če antropologija zviška odmisli resnico kot temeljni smoter svoje dejavnosti, zavrže tudi znanstvenost. In če ni znanost, kaj antropologija potem je, oz. kaj postane? Zgolj bolj ali manj sofisticirano ali umetelno pripovedovanje zgodbic? Subtilni realizem (Hammersley, 1992) je – o tem sem zmeraj bolj prepričan – v tem smislu edini možen odgovor na etnografsko dejavnost.

SKLEP

Možnost rešitve problema v bivši Jugoslaviji se kaže le v luči maksimalnega varovanja in zagotavljanja pravic manjšinam na vseh nivojih, lokalnih, novodržavnih in tistih državnih, ki bodo nastale na podlagi ponovnega povezovanja (Bosna in Hercegovina).

Na področju bivše Jugoslavije so bile zadnja leta štiri vojne, prva proti Albancem na Kosovu od 1981 dalje, druga proti Sloveniji (1991), tretja proti Hrvaški (1991-1992) in četrta proti Bosni in Hercegovini (1992-?). Skupni imenovalec teh vojn je Beograd (le deloma Srbija), ki ga ni nihče "napadel". Vojno dejansko vodijo elite (tudi srbsko prebivalstvo na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini se je še tik pred izbruhom spopadov večinoma jasno opredeljevalo proti konfliktom), pravzaprav v bistvu ena sama, beograjska unitaristična elita, katere maksimalni cilj je bila že od leta 1987 (prihod Miloševića na čelo srbske komunistične partije), ali morda že vse od Titove smrti dalje (1980), unitaristična – torej iz Beograda vodena – Jugoslavija (z republikami kot "kulturnimi" rezervati), minimalni cilj pa je artikulirala v sloganu: "Vsi Srbi v isti državi". In pri udejanjanju obeh ciljev – s srbske strani – nikakor ne gre za etnično vojno. Etnična pripadnost je le motor za udejanjanje ciljev elit in ni generator konfliktov. Edino, kar je v etničnem smislu mogoče očitati Srbom (njihovi intelektualni in politični eliti), je tiho strinjanje z načinom reševanja problema manjšin znotraj Srbije. Po praktično enotnem mnenju Srbov so imeli Albanci na Kosovu po jugoslovanski ustavi iz leta 1974 "preveč pravic" (in so jih "zlorabili"), in Srbi se niso znali ustaviti na najnižji evropsko sprejemljivi meji pravic, ki naj bi jih "dali" manjšinam. In ker sami niso bili pripravljeni svojim manjšinam priznati modernih "manjšinskih" pravic (avtonomije), niso mogli prenesti misli na to, da bi lahko Srbi zunaj meja Srbije postali manjšina, saj so bili prepričani, da bi jih "drugi" obravnavali tako, kot

oni obravnavajo "druge". Ta predstava je motor dogajanja, vseeno pa je bistveno, kako motor upravlja tisti, ki sedi za krmilom.

Rajko Muršič, diplomirani etnolog, prof. filozofije, mladi raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Avtor knjige *Neubesedljive zvočne igre. Od filozofije k antropologiji glasbe*, 1993.

LITERATURA

- BRINGA, Tone R. (1993): "Nationality Categories, National Identification and Identity Formation in 'Multinational' Bosnia." **The Anthropology of East Europe Review**, Special Issue, vol. 11, št. 1 in 2, Spring and Fall 1993, str. 69-76.
- FEYERABEND, Paul (1987): **Protiv metode, Skica jedne anarhističke teorije spoznaje**, Veselin Masleša, Sarajevo.
- GILLILAND Olsen, Mary Kay (1993): "Bridge Over Sava: Ethnicity in eastern Croatia 1981-1991." **The Anthropology of East Europe Review**, Special Issue, vol. 11, št. 1 in 2, Spring and Fall 1993, str. 54-62.
- HALPERN, Joel M. (1969): *Bibliography of English Language Sources on Yugoslavia*, druga izd., Research Report št. 3, Department of Anthropology, University of Massachusetts, Amherst, april 1969.
- HALPERN, Joel M., HAMMEL, Eugene A. (1969): "Observation on the Intellectual History of Ethnology and other Social Sciences in Yugoslavia." **Comparative Studies in Society and History**, The Hague, vol. 11, št. 1, januar 1969, str. 17-26.
- HAMMEL, Eugene A. (1993): "The Yugoslav Labyrinth." **The Anthropology of East Europe Review**, Special Issue, vol. 11, št. 1 in 2, Spring and Fall 1993, str. 35-42.
- HAMMERSLEY, Martyn (1992): **What's Wrong With Ethnography?, Methodological explorations**, Routledge, London in New York.
- HAYDEN, Robert M. (1993): "The Triumph of Chauvinistic Nationalisms in Yugoslavia: Bleak implications for anthropology." **The Anthropology of East Europe Review**, Special Issue, vol. 11, št. 1 in 2, Spring and Fall 1993, str. 63-68.
- HUNTER, David E. K., WHITTEN, Phillip (1993): **Finding Anthropology. Anthropology, Contemporary perspective**, 7. izd., Harper Collins College Publishers, New York, str. 3-8.
- KEESING, Roger M. (1990): "Theories of Culture Revisited. Canberra Anthropology", 13 (2), str. 46-60. /Slov. prev.: "Ponovno o teorijah kulture". **Antropološki zvezki** 3, Ljubljana 1993, str. 23-32.
- KIDECKEL, David A. (1993): "Editor's Notes." **The Anthropology of East Europe Review**, Special Issue, vol. 11, št. 1 in 2, Spring and Fall 1993, str. 3-4.
- MINNICH, Robert G. (1993a): "Reflections on the Violent Death of a Multi-Ethnic State: A Slovene perspective." **The Anthropology of East Europe Review**, Special Issue, vol. 11, št. 1 in 2, Spring and Fall 1993, str. 77-84.
- MINNICH, Robert G. (1993b): "Socialni antropolog o Slovencih", **Zbornik socialnoantropoloških besedil**, Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI) in Amalietti, Ljubljana.

NANDA, Serena (1991): **Cultural Anthropology**, 4. izd., Wadsworth Publishing Company, Belmont.

ROSENAU, Pauline Marie (1992): **Post-Modernism and the Social Sciences, Insights, Inroads, and Intrusions**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

SIMIC, Andrei (1993): "The First and Last Yugoslav: Some thoughts on the dissolution of a state". **The Anthropology of East Europe Review**, Special Issue, vol. 11, št. 1 in 2, Spring and Fall 1993, str. 14-20.